

OM INKONSEKVENSEN I DEN RÄTTSLIGA REGLERINGEN AVSEENDE PSYKISKT STÖRDA LAGÖVERTRÄDARE I SVERIGE

Av Moa Kindström Dahlin¹ och Nike Franklin²

Varje medborgare är gentemot det allmänna skyddad mot frihetsberövande och påtvingade kroppsliga ingrepp. Enligt regeringsformen är det emellertid möjligt att begränsa rätten till detta skydd om det sker genom lag och för att tillgodose ändamål som är godtagbara i ett demokratiskt samhälle.

I svensk rätt förutsätts för straffrättsligt ansvar inte att den tilltalade är tillräknelig. I nästan alla andra rättsordningar ingår däremot ett krav på tillräknelighet bland brottsrekvisiten. Förenklat uttryckt innebär ett sådant krav att brott kan begås endast av den som har förvärvat och inte förlorat en viss förmåga att förstå betydelsen av vad han eller hon gör och en viss förmåga att kontrollera sitt handlande. Svensk rätts särställning i detta hänseende kommer tydligast till uttryck i det förhållandet att allvarligt psykiskt störda lagöverträdare inte bara anses kunna föröva brott utan också dömas till påföljd för brott.

Avseende psykiskt störda lagöverträdare finns efter den 1 juli 2008 möjligheten att, om det finns särskilda skäl, döma en allvarligt psykiskt störd person till fängelse. Möjligheten att frihetsberöva lagöverträdaren enligt lagen (1991:1129) om rättspsykiatrisk vård (LRV) kvarstår.

Den offentliga maktutövningen ska ta sin utgångspunkt i respekten för alla människors lika värde och för varje människas frihet och värdighet. Det allmännas maktutövning måste vara förutsebar och får inte vara godtycklig. Den måste också vara saklig och enhetlig så att lika fall behandlas lika. Lagstiftningen förväntas vara rationell och legitim för att kunna leda till en förutsebar (tydlig, begriplig och konsekvent) rättstillämpning. Kravet på tydlig, begriplig och konsekvent reglering avseende psykiskt störda lagöverträdare är dock bristande. Orsakerna är flera och presenteras nedan. Detta är ett område där frågor om uppsåt, ansvar och fri vilja har flätats in i varandra och där juridik, politik, moralfilosofi och kunskapsteori inom psykiatrin möts och kolliderar.

1 Jur.kand. och doktorand i allmän rättslära med inriktning mot psykiatrisk tvångsvårdslagstiftning, Juridiska institutionen, Stockholms universitet.

2 Jur.kand. och tingsnotarie vid Skaraborgs tingsrätt.

1. INLEDNING

”Samhälleliga ideal om demokrati, rättvisa och medmänsklighet sätts på konkreta prov i omsorgerna om människor med psykiska problem och störningar. I vården av patienter med psykiska störningar prövas grundläggande värderingar av människan och hennes livsvillkor. Synen på människan präglar både vem som får vård och i vilka former vården ges.”

Citatet är hämtat ur regeringens proposition (1990/91:58) Psykiatrisk tvångsvård m.m.³ Statsrådet Ingela Thalén anförde vid ett regeringssammanträde vid Socialdepartementet den 15 november 1990 därutöver att föreställningar om att människor har olika värde, i ett historiskt och internationellt perspektiv, avspeglas och förstärks i behandlingen av människor med psykiska störningar och andra utsatta grupper. Detta kan sägas vara utgångspunkten för det förslag som ledde till att lagen (1966:293) om beredande av sluten psykiatrisk vård i vissa fall (LSPV) ersattes av nu gällande reglering, dvs. lagen (1991:1128) om psykiatrisk tvångsvård (LPT) och lagen (1991:1129) om rättspsykiatrisk vård (LRV).

Nu har regeringen åter tillsatt en utredning för översyn av den rättsliga regleringen av den psykiatriska tvångsvården. Utredarens uppdrag är att ”anpassa lagstiftningen till de etiska, medicinska och juridiska krav som bör ställas i samband med tvångsomhändertagande av personer med psykisk sjukdom”.⁴ Vilka krav som i nämnda hänseenden ska ställas på lagstiftningen är dock ytterst komplext och låter sig inte enkelt sammanfattas. Flera problem aktualiseras. Det är ett område där frågor om uppsåt, ansvar och fri vilja har flätats in i varandra och där juridik, politik, moralfilosofi och kunskapsteori inom psykiatri möts.

I förevarande text problematiseras och kommenteras den rättsliga regleringen avseende gruppen psykiskt störda lagöverträdare. I synnerhet ligger fokus på den lagändring i brottsbalken avseende utrymmet att döma allvarligt psykiskt störda personer till fängelse som trädde i kraft den 1 juli 2008. Det i media uppmärksammade s.k. Rödebymålet används som illustration för de bedömningssvårigheter i gränslandet juridik och psykiatri som regleringen ofrånkomligen aktualiserar. Det straffrättsliga ansvaret för psykiskt störda lagöverträdare ska inledningsvis sättas i perspektiv till utgångspunkten för vårt rättssystem –

3 Proposition 1990/91:58, Psykiatrisk tvångsvård m.m. s. 62.

4 Dir. 2008:93, Översyn av den psykiatriska tvångsvården.

alla människors lika värde – och till de principer som ligger till grund för den svenska hälso- och sjukvården.

2. UTGÅNGSPUNKTER FÖR DEN PSYKIATRISKA TVÅNGSVÅRDEN

Varje medborgare är gentemot det allmänna skyddad mot frihetsberövande och påtvingade kroppsliga ingrepp.⁵ Den offentliga maktutövningen ska ta sin utgångspunkt i respekten för alla människors lika värde och för varje människas frihet och värdighet. Hälso- och sjukvårdslagen (1982:763) (HSL), innebär att målet för hälso- och sjukvården är att ge alla en god vård på lika villkor. Lagen betonar betydelsen av att patienten ges inflytande över sin vård och att vården ska vara av god kvalitet samt tillgodose patientens behov av trygghet i vården. Vården ska vara lättillgänglig och bygga på respekt för patienternas självbestämmande och integritet. Patienten ska ges information om sitt hälsotillstånd och de behandlingsåtgärder som står till buds.⁶ För den psykiatriska vården gäller samma utgångspunkter och regler som för den somatiska.

Tvångsåtgärder innebär dock alltid begräsningar i den autonomi och integritet som varje människa har rätt till enligt såväl svensk grundlag som internationella överenskommelser.⁷ Att slopa varje möjlighet till psykiatrisk vård skulle emellertid innebära att vi avsäger oss alla möjligheter att hjälpa människor i svårt utsatta situationer vilket skulle strida mot grundläggande humanitet och medmänsklighet.⁸ Samtidigt kan konstateras att sådan vård måste begränsas och, så långt möjligt, utformas så att riskerna för den personliga integriteten minimeras. Sverige har undertecknat Hawaiideklarationen II (1983) som antagits av World Psychiatric Associations generalförsamling och som anger etiska riktlinjer – minimikrav – för psykiatrer mot bakgrund av de stora kulturella skillnaderna mellan världens olika länder. För att motsvara ändrade attityder och den medicinska utvecklingen inom psykiatrin har Hawaiideklarationen

5 Regeringsformen (1974:152) (RF) 2 kap.

6 HSL, prop. 1990/91:58 Psykiatrisk tvångsvård m.m. s. 64.

7 Europeiska konventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna har inkorporerats genom lag (1994:1219) om den europeiska konventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna. Förenta Nationernas generalförsamling antog och kungjorde den 10 december 1948 en allmän förklaring om de mänskliga rättigheterna som Sverige har ratificerat.

8 Prop. 1990/91:58, Psykiatrisk tvångsvård m.m. s.65.

reviderats genom Madriddeklarationen.⁹ Deklarationen ställer bl.a. krav på att psykiatrisk behandling ska stå i överensstämmelse med vedertagna vetenskapliga insikter och etiska principer. Psykiatriska patienter har rätt till den bästa tillgängliga behandlingen och därtill att få behandlingen med den omsorg och respekt som tillkommer alla människor i kraft av deras mänskliga värdighet.¹⁰ Det är således enbart tillåtet att behandla en person som har ett konstaterat psykiatriskt vårdbehov. Enligt regeringsformen är det möjligt att begränsa rätten till skydd mot frihetsberövande och påtvingade kroppsliga ingrepp om det sker genom lag och för att tillgodose ändamål som är godtagbara i ett demokratiskt samhälle.¹¹ I skrivande stund regleras den psykiatriska tvångsvården av LPT och LRV.

3. STRAFFANSVAR FÖR PSYKISKT STÖRDA LAGÖVERTRÄDARE

I nästan alla rättsordningar ingår sett krav på tillräknelighet bland brottsrekvisiten.¹² I svensk rätt saknas dock ett sådant krav. Förenklat uttryckt innebär tillräknelighetskravet att brott kan begås endast av den som har förvärvat och inte förlorat en viss förmåga att förstå betydelsen av vad han eller hon gör och en viss förmåga att kontrollera sitt handlande.¹³ Svensk rätts särställning i detta hänseende kommer tydligast till uttryck i det förhållandet att allvarligt psykiskt störda lagöverträdare inte bara anses kunna föröva brott utan också dömas till påföljd för brott.

Tidigare gällde ett s.k. fängelseförbud för personer som begått brott under påverkan av en allvarlig psykisk störning, men genom en lagändring i brottsbalken (BrB 30:6) byttes fängelseförbudet ut mot en presumtion för att annan påföljd än fängelse ska väljas. Fängelse får därför, sedan den 1 juli 2008, dömas ut för allvarligt psykiskt störda personer om det finns synnerliga skäl. Vid bedömningen av om det finns sådana skäl ska beaktas om brottet har

9 Madriddeklarationen godkändes av World Psychiatric Associations generalförsamling den 25 augusti 1996.

10 Hawaiiideklarationen II (1983) och Madriddeklarationen.

11 RF 2:12.

12 En rad utländska förhållanden har sammanfattats i Psykansvarskommitténs slutbetänkande (SOU 2002:3) s. 175 ff., bl.a. konstateras att Danmark, Norge, Finland, Nederländerna, Schweiz, Österrike, Tyskland, Italien, Frankrike, England och Wales, Kanada och Australien har system som ger legal möjlighet till ansvarsfrihet för psykiskt störda personer.

13 Jareborg, Nils, Zila, Josef, Straffrättens påföljdslära, 2 uppl., Stockholm 2007, s. 18.

ett högt straffvärde, om den tilltalade saknar eller har ett begränsat behov av psykiatrisk vård, om den tilltalade i anslutning till brottet själv har vållat sitt tillstånd genom rus eller på annat sätt, samt omsändigheterna i övrigt.¹⁴ Emellertid innebär den nya regleringen att en tilltalad som till följd av sin allvarliga psykiska störning har saknat förmåga att inse gärningens innebörd eller att anpassa sitt handlande efter en sådan insikt fortfarande inte ska dömas till fängelse (BrB 30:6 2 st). Detta innebär att ett krav på tillräknelighet uppställs för att fängelse ska kunna bli en möjlig påföljd. Det absoluta förbudet mot att döma till fängelse bör enligt propositionen ”fortfarande gälla med avseende på de mest psykiskt störda lagöverträdarna.”¹⁵ Det framgår emellertid, både av lagtext och nämnda proposition, att fängelseförbudet inte är absolut ens för de otillräkneliga personerna eftersom: ”Vad nu sagts ska dock inte gälla om gärningsmannen själv genom berusning eller på annat liknande sätt i anslutning till gärningen vållat det tillstånd som annars skulle ha inneburit att endast överlämnande till särskild vård fick dömas ut.”¹⁶ För att fängelse ska vara uteslutet krävs således att den tilltalade inte själv har vållat sin bristande förmåga genom rus eller på annat liknande sätt (Brottsbalken [1962:700] 30:6 2 st).

4. EXEMPLET RÖDEBYMÅLET

Den rättsliga regleringen av psykiskt störda lagöverträdare har nyligen uppmärksamats i samhällsdebatten med anledning av det s.k. Rödebymålet. Omständigheterna i fallet ledde till att svårigheterna på området ställdes på sin spets. Att fallet avgjordes enligt lagstiftningen före den 1 juli 2008 (dvs. absolut fängelseförbud) fråntar inte fallet dess värde som illustration av svårigheterna på området.

4.1. TINGSRÄTTEN

Den 7 maj 2008 friade Blekinge tingsrätt den 50-årige man som stått åtalad för mord och mordförsök efter att ha skjutit två tonårspojkar på sin egen gård i oktober 2007. Händelsen utlöstes efter att 50-åringens familj utsatts för långvariga trakasserier av ett ungdomsgäng boende i trakten. Den aktuella natten körde ungdomsgänget in på 50-åringens gård och skrek och uppträdde hotfullt. När mannen, som legat och sovit efter att ha tagit sömntabletter och druckit alkohol, vaknade drabbades han av panik. Han sköt för att avvärja

14 Prop. 2007/08:97, Påföljder för psykiskt störda lagöverträdare, s. 1.

15 Prop. 2007/08:97, s. 46.

16 Prop. 2007/08:97, s. 46 f.

vad han upplevde som ett överhängande hot mot sin familj. I domskälen drog domstolen slutsatsen att mannen på grund av bristande medvetenhet inte haft uppsåt till gärningarna. Resonemanget byggde bl.a. på uppgifter från den rättspsykiatriska utredningen och utlåtande från Socialstyrelsens rättsliga råd som slog fast att 50-åringen inte hade kunnat överväga sina handlingar eller inse konsekvenserna av dem. Den omständighet att 50-åringen klarat av att ladda om sitt gevär i den kaotiska situationen förklarades (förenklat) med att det finns ett primitivt system inlagt i hjärnan vilket gör det möjligt att utföra tidigare inlärd komplicerade handlingar.¹⁷

Den uppmärksamhet som målet ådrog sig kan främst härledas till den ovanliga situationen att mannen som konstaterades lida av en allvarlig psykisk störning frikändes på grund av bristande uppsåt. I andra (uppmärksammade) fall där den tilltalade bedömts ha begått gärningen under påverkan av en allvarlig psykisk störning har åtalet sällan ogillats på grund av bristande uppsåt, istället har man låtit den psykiska störningen påverka påföljdsvalet.¹⁸

4.2. HOVRÄTTEN

Domen överklagades av åklagaren och målsägandena. Hovrätten över Skåne och Blekinge, vars dom kom den 20 november 2008, dömde mannen till ansvar för dråp och grov misshandel men friades från påföljd. Hovrätten ansåg det klarlagt att mannen handlat så som tingsrätten angett men till skillnad från tingsrätten kom hovrätten fram till att mannen i tillräcklig grad varit medveten om vad han gjorde och att det därmed inte på denna grund kunnat uteslutas att han hade haft uppsåt. Till stöd för sin bedömning hänvisade hovrätten till vad 50-åringen faktiskt gjort under gärningstillfället och uttryckte att handlandet bar "det medvetna handlandets yttre kännetecken".¹⁹ Hans agerande har genomgående utgjort reaktioner på händelser i omvärlden; han har blivit varse ett utifrån kommande hot och vidtagit en serie åtgärder för att bemöta detta. Handlandet har också enligt hovrätten varit adekvat i den meningen att det hot som förelegat genom åtgärderna har avvärijts. En annan sak är att hans, av den psykiatriska expertisen beskrivna, panikstyrd handlande inte underkastat någon rationell analys. "Att han vid gärningstillfället varit oförmö-

17 Tingsrättens mål B 2082-07.

18 "Vansinnesfärden i Gamla stan" (2003), "Samurajmannen på Kungsholmen" (2003), "Järns-pettsmannen i Åkeshov" (2003) osv.

19 Hovrättens över Skåne och Blekinge dom den 20 november 2008 (hovrättens mål B 1400-08).

gen att på normalt sätt överväga andra handlingsalternativ innebär emellertid inte att han, på ett sätt som utesluter uppsåt, varit i avsikt av medvetenhet om vad han faktiskt gjorde” skriver hovrätten i domskälen. Hovrättens vidare uppsåtsprövning utmynnade i bedömningen att den gärning som orsakat den ene tonårspojkens död utgjorde dråp, att han befunnit sig i en nödvärnssituation men däremot fastslogs att det våld som mannen använt sig av varit upp- enbart oförsvarligt. Nödvärnssituationen kunde inte heller befria från ansvar på den grunden att han svårigen kunnat besinna sig. Hovrättens resonemang utgick från omständigheter som att mannen hade jaktlicens och vana av vapen och därmed insikter i risken med att använda ett livsfarligt vapen, ett jaktgevär. Den åtalade mannen avlossade skott från mycket nära håll och borde därmed tagit med i beräkningen att det förelåg en höggradig risk för att skotten skulle leda till pojkarnas död. Hovrätten konstaterade vidare att gärningens straffvärde var så högt att påföljden normalt skulle ha blivit fängelse. Emellertid konstaterades att 50-åringen vid gärningstillfället lidit av en allvarlig psykisk störning och därför aktualiserades fängelseförbudet i dess lydelse före den 1 juli 2008. Vid domstillfället bedömdes 50-åringen inte längre lida av en allvarlig psykisk störning och det saknades därför skäl för att överlämna honom till rättspsykiatrisk vård. Domstolen fann inte heller skäl att döma honom till någon annan påföljd såsom skyddstillsyn eller villkorlig dom, bl.a. mot bakgrund av att 50-åringen redan frivilligt genomgick/underkastade sig psykiatrisk vård.

4.3. RIKSÅKLAGAREN (RÅ)

RÅ beslutade den 12 december 2008 att inte överklaga domen till Högsta domstolen (HD). Enligt RÅ är det inte motiverat att överklaga Rödebymålet till HD för att skapa vägledning för framtida fall eftersom den faktor som på olika sätt haft betydelse, både i bedömningen av nödvärnsrätten och valet av påföljd, är 50-åringens psykiska tillstånd. Hovrätten har, i likhet med en enig rättspsykiatrisk expertis, bedömt att mannen begått gärningarna under påverkan av en allvarlig psykisk störning. Enligt den lagstiftning som ska tillämpas så ska han inte dömas till fängelse men eftersom det finns ny lagstiftning så har inte det här målet prejudikatvärde. ”Beträffande övriga rättsfrågor som aktualiseras i målet anser jag att omständigheterna är sådana att målet inte är lämpat för en prövning i Högsta domstolen” skriver RÅ.²⁰

5. PROPORTIONALITET VS. FÖRUTSEBARHET

Rödebymålet visade det som juridiskt medvetna personer länge vetat, nämligen att (1) det är möjligt att dömas till ansvar för brott trots att man av psykiska skäl haft en sänkt medvetandegrad och (2) svensk rätt lämnar legalt utrymme för att döma en allvarligt psykiskt störd person för uppsåtligt dödande och samtidigt fria vederbörande från påföljd.

Syftet med den lagändring i brottsbalken som redogjorts för ovan (trädde i kraft den 1 juli 2008) är att öka flexibiliteten vid påföljdsbestämningen och därigenom skapa större utrymme för proportionalitetsbedömningar *samtidigt* som den enskildes behov av vård ska beaktas.²¹ Man kan dock fråga sig om den nya regleringen har förutsättningar att uppnå dessa föresatser.

5.1. BETYDELSEN AV TYDLIG LAGSTIFTNING

Vid offentlig maktutövning gäller det grundläggande kravet på lagbundenhet.²² Legalitet, dvs. konformitet mellan rätten och dess tillämpning, byggd på lojalitet mot och respekt för rätten, utgör själva hjärtpunkten i juridiken.²³ Det allmännas maktutövning måste vara förutsebar och får inte vara godtycklig.²⁴ Den måste också vara saklig och enhetlig så att lika fall behandlas lika.²⁵ Lagstiftningen förväntas vara rationell och legitim för att kunna leda till en förutsebar (tydlig, begriplig och konsekvent) rättstillämpning. Om det saknas regler som kan besvara uppkommande rättsfrågor kan man tala om rättsbrist. Ett annat hot mot förutsebarheten kan utgöras av vaga, komplicerade eller motstridiga regler.²⁶

Regeln i brottsbalken som reglerar påföljder för psykiskt störda lagöverträdare (BrB 30:6 efter den 1 juli 2008) får förstås som att huvudregeln är fängelseförbud; i undantagsfall kan fängelse dömas ut för psykiskt störda personer. För dem som bedöms otillräkneliga (de ”mest psykiskt störda” enligt propositionen) gäller en särreglering som stadgar att rätten inte får döma till fängelse (enligt propositionen finns ett ”absolut” fängelseförbud för dessa) – med un-

21 Prop. 2007/08:97, Påföljder för psykiskt störda lagöverträdare, s. 1.

22 RF 1:1 – legalitetsprincipen.

23 Frändberg, Åke, Om rättssäkerhet, JT 2000-01 s. 269.

24 Peczenik, Aleksander, Vad är rätt? Om demokrati, rättssäkerhet, etik och juridisk argumentation, Stockholm 1995, s 50-53.

25 RF 1:9.

26 Frändberg, Om rättssäkerhet, s. 269.

dantag för den som själv vållat sitt tillstånd. Vår uppfattning är att kravet på tydlig, begriplig och konsekvent reglering i det aktuella fallet är bristande. Rent semantiskt illustreras detta av paradoxen ”absolut förbud” och ”undantag” i meningen ovan (vilket visserligen är formuleringar ur förarbeten och inte själva lagtexten).

Vissa av formuleringarna i BrB 30:6 är vaga och kan upplevas som något förvirrande. Risken är att syftet med ökat utrymme för ”proportionalitetsbedömningar” leder till en oförutsägbar rättstillämpning. Bedömningssvårigheter kan uppstå t.ex. när det ska avgöras huruvida en person ”självt ha vållat sin bristande förmåga genom rus eller på annat liknande sätt” eller om en tilltalad ”saknat förmåga att inse gärningens innebörd”. Om t.ex. en allvarligt psykiskt störd person har slutat att medicinera som ett symptom på sin psykiska sjukdom är risken stor att bedömningarna kan komma att skilja sig åt markant beroende på vilken utredning och därmed vilket beslutsunderlag som tillmäts störst vikt. Det ligger i proportionalitetsbedömningens natur att väga moralfilosofiska värderingar, dvs. brottets moraliska klandervärdhet (i termer av straffvärdemätning) mot den tilltalades vårdbehov och därmed ett vårdetiskt perspektiv. Annorlunda uttryckt ställs behovet av individualprevention mot behovet av allmänprevention.

5.2 BEHOVET AV SÄRSKILD KUNSKAP

Proportionalitetsprincipen och behovsprincipen är erkända rättsgrundsatser i svensk rätt och grundläggande utgångspunkter för både den psykiatriska praktiken och tvångsvårdslagstiftningen. Principerna innebär att åtgärder som innefattar en nackdel för en enskild ska stå i rimlig proportion till vad som står att vinna med åtgärden och att det inte är tillåtet att använda mer ingripande åtgärder än vad som krävs för att uppnå det avsedda resultatet. I fråga om tvångsingenripanden mot psykiskt sjuka förutsätter sådana avväganden goda kunskaper om effekterna av vård med tvång, dvs. kunskap från en annan akademisk disciplin än den rent juridiska.

Det är okontroversiellt att hävda att andra kunskaper än rent juridiska ibland kan ha betydelse vid bedömning av både rättsfrågor och sakfrågor (t.ex. bevisfrågor). När och hur ofta andra vetenskaper kan ha betydelse är emellertid omtvistat. Klart är att kunskapsintresset inom rättsvetenskapen, åtminstone sett ur ett internationellt perspektiv, har ökat betydligt, vilket avspeglas genom att inte bara helt nya typer av frågor börjar ställas, utan också genom att nya

metoder börjat användas för att besvara dem.²⁷ Frågan är i vilken utsträckning och på vilket sätt också domstolsvärlden bör använda sig av annan kunskap.²⁸ För inhämtande av ytterligare utredning och sakkunskap förutsätts dock att domstolen är medveten om på vilka områden dess kunskap är begränsad.

I Rödebymålet beaktade tingsrätten uppgifter från psykiatriska experter vid uppsåtsbedömningen emedan hovrätten utgick ifrån de faktiska omständigheterna. Det hade varit intressant att få ett prejudicerande avgörande från HD avseende vilken utredning som ska ligga till grund för uppsåtsbedömningar hos personer med sänkt medvetandegrad. De problem som uppstår i gränslandet juridik-psykiatri kvarstår, den nya lagstiftningen till trots.

6. AVSLUTANDE KOMMENTAR

6.1. FÖRESLAGEN REFORM

Behovet av särreglering för psykiskt störda lagöverträdare är en fråga som har behandlats återkommande i den juridiska debatten.²⁹ Regeringen har (som nämnts ovan) tillsatt en utredning³⁰ för att genomföra en reform baserad på Psykansvarskommitténs förslag från 2002.³¹ Detta skulle, om det går som regeringen planerat, innebära en återgång till kravet på tillräknelighet som en förutsättning för straffrättsligt ansvar (kravet togs bort vid brottsbalkens ikraftträdande 1966). Utredningen förväntas vidare föreslå att rättspsykiatrisk vård som straffrättslig påföljd ska tas bort. ”Straffets längd ska inte avgöras av vårdbehovet utan av brottets art.” Psykiatrisk tvångsvård kommer då att vara skild från det straffrättsliga området och enbart utgå från patientens vårdbehov

27 Gunnarsson, Åsa m.fl., *Exploiting the Limits of Law*, Aldershot 2007.

28 Till frågan om användning av sakkunniga i domstolarna finns Henrik Edelstams Sakkunnigbeviset att tillgå, vilken dock inte besvarar den avgörande frågan om vad som är s.k. allmänna eller särskilda erfarenhetssatser.

29 Westin, Håkan, *En ansvarslös reglering av den galnes skuld. Skuldfrihet och ansvarslöshet*, Helsingfors, s. 215-225. Lernestedt, Claes, *Något om grunden för den mänskliga ansvarsförmågan inom straffrätten*, JT 1996-97, s. 323-351. Wennberg, Susanne, *Behovet av straff-rättslig särbehandling av psykiskt avvikande brottslingar – vad är myt och vad är verklighet?*, JT 1999-00 s. 612-641. Heckscher, Sten, *Tillräknelighet på nytt? Festskrift till Nils Jareborg*, Uppsala 2002, s. 313-317.

30 Dir. 2008:93, *Översyn av den psykiatriska tvångsvården*.

31 SOU 2002:3, *Psykisk störning, brott och ansvar*, Betänkande av Psykansvarskommittén.

och allmänhetens intresse av samhällsskydd.³² Det är oklart hur den situation kommer att lösas avseende personer som bedöms otillräkneliga vid tiden för brottet (dvs. straffria) och som blivit friska/symptomfria (dvs. saknar vårdbehov) men fortfarande bedöms samhällsfarliga. Det kan dock konstateras att vid de tillfällen då en patient hålls kvar inom vården med hänvisning till potentiell farlighet trots att han eller hon inte längre är psykiskt sjuk, efterlevs inte kraven i Hawaiiideklarationen.³³

6.2. FILOSOFISK INKONSEKVENSN – DET RÄTTSLIGA LAPPTÄCKET

Ett examensarbete vid juristlinjen, Stockholms universitet, fokuserade på frågan om fri vilja i förhållande till moraliskt/straffrättsligt ansvar för personer med allvarlig psykisk störning. Efter en genomgång av olika rättsfilosofiska teorier om människans fria vilja konstaterades att den rådande strafflagstiftningen ger uttryck för föreställningen att människor har en fri vilja och att denna vilja är en förutsättning för moralisk klandervärdhet och därmed straffrättsligt ansvar.³⁴ I en del fall kan man trots detta hävda att vissa personer under vissa förutsättningar inte ska kunna klandras för sitt beteende. Särregleringen för psykiskt störda lagöverträdare i påföljdshänseende torde vara ett resultat av ett sådant resonemang.

Att de principiella utgångspunkterna avseende fri vilja kopplat till straffrättsligt ansvar förefaller oklara kan bero på att juridiken i många avseenden kan liknas vid ett lapptäcke. Lagar stiftas och ändras av skiftande politiska majoriteter och det ligger i någon mån i sakens natur att denna form av lagstiftningssystem saknar koherens. Sammanfattningsvis är det svårt att urskilja någon enhetlig filosofisk grundsyn i lagstiftningen.³⁵ Det är därför oundvikligt att det i varje enskilt fall som rör psykiskt störda lagöverträdare, oavsett politisk-juridisk lösning, kommer uppstå svåra avvägningar och bedömningar så länge som den filosofiska grunden för regleringen inte är konsekvent. Man kan fråga sig om den bristande inomrättsliga systematik som ”lapptäckesproblematiken” skapar är en ofrånkomlig följd av vår demokratiska ordning.

32 Dir. 2008:93, Översyn av den psykiatriska tvångsvården.

33 Hawaiiideklarationen II (1983) och ”Innehållet i den rättspsykiatriska vården”.

34 Franklin, Nike, Ansvar, fri vilja och allvarlig psykisk störning – om den filosofiska inkonsekvensen i regleringen av psykiskt störda, Juridicum, Stockholms universitet, HT-08, handledare Moa Kindström Dahlin.

35 Franklin, Ansvar, fri vilja och allvarlig psykisk störning – om den filosofiska inkonsekvensen i regleringen av psykiskt störda, s. 54.

Detta är inte enbart ett politiskt problem. Om inte den rättsfilosofiska och moraliska grunden är enhetlig blir det ett juridiskt problem att tillämpa rätten enhetligt, vilket leder till rättssäkerhetsbrister för den enskilde. Det gäller enligt vår mening att lagstiftaren gör ett val. De kolliderande intressena måste i någon mån rangordnas och synen på den psykiskt störde som antingen ansvarig eller icke-ansvarig måste genomsyra hela rättsområdet så att det blir begripligt. Oavsett val av modell är förutsättningen för en enhetlig och därmed förutsebar rättstillämpning att lagstiftningen inom detta område baseras på samma grundläggande moraliska värderingar och filosofiska utgångspunkter. Därutöver har domstolarnas medvetenhet om sina begränsningar avgörande betydelse för beslutsunderlagets vetenskapliga kvalitet och därmed den materiella riktigheten i besluten. 